

Yleisesitys suomeksi itänaapurin vaiheista

Venäjän ja Neuvostoliiton historia. Päätoimittaja Heikki Kirkinen, apulaispäätoimittaja Jussi T. Lappalainen, toimitussihteeri Alpo Juntunen. Keuruu 1986 Otava. Siv. 512.

Suomeksi julkaistun tieteellisen Venäjän ja Neuvostoliiton historian yleisesityksen puute on vuodelta käynyt yhä huutavammasi. Sen vuoksi on tervehdittävä ilolla, että kymmenen suomalaista eturivin historiantutkijaa on käynyt puutetta poistamaan ja aukkoa ammentamaan täyteen. Ainakin ajallisesti suurin laiotyö on langennut teoksen päätoimittajalle *Heikki Kirkiselle*, joka käsittelee paitsi satatuhatta vuotta suurvallan esihistoriaa myös Venäjän valtion varhaisvaiheet 1500-luvun alkuun asti.

Muu osa, vajaan viisisataa vuotta on jaettu yhdeksän kirjoittajan kesken. *Erkki Kuujon* osuus päättyy vuoteen 1613 ja apulaispäätoimittaja *Jussi T. Lappalaisen* tarkastelu kattaa kauden siitä eteenpäin aina Pietari Suuren kuolemaan saakka. Teoksen toimitussihteeri *Alpo Juntunen* vastaa ajanjaksosta 1725—1815. Keisarillisen Venäjän enemmän tai vähemmän rauhallinen loppukausi on jaettu kahden kirjoittajan harteille. *Osmo Jussilan* osuus päättyy vuoteen 1881, josta *Pertti Luntinen* jatkaa.

Venäjää ensimmäisessä maailmansodassa, vallankumousta ja sisällissotaa tarkastelee *Seppo Zetterberg*. *Timo Vihavainen* kirjoittaa 1920- ja 1930-luvusta sekä *Tuomo Polvinen* toisen maailmansodan ajasta. *Sune Jungar* käsittelee puolestaan vuoden 1945 jälkeistä Neuvostoliiton historiaa.

Teoksen yleisäsu on hyvä, taitto selkeä, kuvitus huomattavan runsas, liitteet ja hakemistot tarpeelliset. Painovirheitäkin on jopa yllättävän vähän. Jälkimmäiset eivät yleensä sotke asiaa; ainakin ne on helposti

havaittavissa, kuten kartassa sivulla 66 oleva väärä merkki vuoden 1514 rajoissa tai väärä vuosiluku sivun 265 pääomakuviossa. Pieniä puutteita ja epäohdonmukaisuuksia on nimistön käytössä ja hakemistojen laadinnassa. Esiintyy sekä Astrahan että Astrakan. Minusta jälkimmäinen muoto on parempi kuten myös Hivan sijasta Khiva. Kartassa sivulla 261 esiintyy kaupunki Merv, mutta tekstissä Mary. Ei ole niinkään selvää, että kaikki lukijat tietävät kyseessä olevan yksi ja sama kaupunki. Kaupunki puuttuu sitä paitsi paikkakuntahakemistosta kuten myös sivulla 261 mainittu Ašhabad. Hakemiston Velikije Luk pitää olla Velikije Luki.

Jos pikkumaisia ollaan, on muistutettava myös henkilönimistä ja -hakemistosta sekä kirjallisuusluettelosta. On käytetty kahta muotoa Dimitri ja Dmitri. Miksi jotkut tutkijoiden nimet — esimerkiksi Sutela Pekka — on tekstistä vedetty hakemistoon, mutta toisia (mm. Arvi Korhonen, s. 105) ei ole huomioitu? Toivottavaa olisi, että henkilöiden etunimetkin muistettaisiin (esim. Rahja, Taimi ja Vasten).

Kirjallisuusluettelo on laadittu enemmän tai vähemmän mielivaltaisesti. Kaikkia tekstissä mainittuja teoksia — mm. Daniel Yergin työ (s. 433) — ei ole luettelossa. Toisaalta monet kirjallisuusluettelon julkaisut ovat vain koristeeksi.

Liitteenä olevaa Rurikien dynastia-luetteloa silmäillessä herää kysymys, miksi Moskovan ruhtinaan Daniel Aleksantrovitšin kautta 1276—1303 ei mainita, vaikka monet pitävät juuri häntä — ei kylläkään Kirkinen (s. 60) — yhdistämistyön merkittävänä alkukilönä. Totta on (samainen dynastialuettelo, s. 491), että sijaishallitsijana oli 1533—38 Helena Glinskaja, mutta livana IV:n hallitsijaksi ei alkanut heti tämän jälkeen vaan vasta 1547.

Miten tutkijat ovat sitten onnistuneet vaikeassa ja vastuunalaisessa työssään? Tilanpuutteen vuoksi ei ole mahdollista käsitellä eri ilmiöiden tulkintaongelmia. Siksi keskityn lähinnä puutteellisuuksiin tai suoranaisiin faktavirheisiin.

Kirkisen kirjoitus on korkeatasoi-

nen. Ote on asiallinen, kerronta välillä vauhdikastakin. Kiperät kiistakysymykset sivuutetaan tasoitellen, kompromissiäkin käyttäen. Tekijä osoittaa tuntevansa laajan arkeologisen aineiston yllättävän hyvin. Esitystä tukevat monet hyvin tehdyt kartat. Niiden nimistö on aivan oikein suomalaistetussa muodossa. Sen vuoksi olisi ehkä parempi, että myös kartassa sivulla 29 olisi Daugavan tilalla Väinäjoki (aivan kuten s. 47).

Kiovan Venäjän muutamien päämiesten hallituskaudet ovat olleet perinteisesti noinlukuja. Esimerkiksi Venäjän historian ensimmäisen mahtinaisen Olgan hallituskauden päättymisestä esitetään muitakin vaihtoehtoja kuin vuosi 964. Samoin Vladimir Pyhän valtaantulo vuosi on kiistanalainen.

Äkkpäätä tuntuu kummalliselta (s. 72) Kirkisen seuraava luonnehdinta: "Vasta 1300-luvulla Venäjän talouselämä alkoi selvästi elpyä ja väkiluku kasvaa. Pohjaa sille loi paitsi mongolivallan heikentyminen myös uudisasutuksen suuntautuminen Pohjois-Venäjän ja Karjalan vapaille alueille sekä kauppareiden asteittainen aukeaminen varsinkin Volgan ja Donin reiteillä." Kysymys herää erityisesti siksi, että juuri samaisen vuosisadan jälkipuoliskolla läntisen Euroopan talouselämä romahti. Väkiluku väheni rajusti, kaupungit kutistuiivat ja kauppa tyrehtyi. Taustalla oli Musta surma.

Kuitenkin viimeaikainen tutkimus osoittaa, että Kirkisen luonnehdinta Venäjän oloista on oikea. Väistämättä tuleekin mieleen kysymys, eikö Musta surma välillisesti vauhdittanut keskisen Venäjän, myös Moskovan nousua. Kun samaan aikaan tauti tuhosi mongolivallan hallintokeskuksia ja Novgorodinkin vilkasta kaupapaupunkia, eteni asutus syrjäisellä mutta samalla suojatulla maatalousalueella.

Kuujon kuvaus 1500-luvusta ja ns. sekasorron ajasta on asiallisen tiivis, ehkä liiankin ohut. Kuujo osaa myös kiteyttää laajojenkin monografioiden tulokset pähkinäkuoreen. Esitys on pikkutietoja myöten tarkkaa työtä.

Kuujon tapaan myös Lappalainen on tehnyt huolellisen työurakan. Esi-

tys on lisäksi monipuolinen, hallitus-elämän eri puolia käsittelevä. Lukijalle muodostuu kokonaisuudessaan hyvä yleiskuva. Muistutuksetkin ovat mitättömiä. Lappalainen käyttää (s. 117) kummallista väestötieteellistä "nopean syntyvyyden" — Savostako saatu! — käsitettä. Kaspianmeren länsirannikon valloituksen varhaisvaiheissa on epätäsmällisyyttä (kartta s. 127 ja teksti s. 140—141). Bakuhan vallattiin vasta kesällä 1723, eikä edellisenä vuonna. Koko ranta-alue luovutettiin puolestaan takaisin Iranille maaliskuussa 1735 (ei 1732) tehdyn sopimuksen mukaisesti. Varsin kummallinen on myös Lappalaisen väite, että "Suuren Pohjan sodan päättyessä olivat gruusialaiset, armenialaiset ja azerbaidžanilaiset ryhtyneet liikehtimään Kaukasiassa irroitautuakseen Iranista". Olihan Gruusia itsenäinen valtio. Lisäksi alueelle ulottui Iranin ohella myös Turkin valtapiiri.

Lähes Lappalaisen työn tasoinen on myös Juntusen kirjoitus. Alan kirjallisuutta on käytetty runsaasti hyväksi. Havaitsemani virheetkin ovat vähäisiä. Asutuksen laajeneminen oli seurausta väestön kasvusta eikä maatalouden ekstsensivisestä menetelmästä. Tarjolla ei tuolloin ollut uusia maanviljelysmenetelmiä, vaikka halua niiden käyttöönottoon olisi ollutkin (s. 172). Kartassa sivulla 194 on pieni epätäsmällisyys, mieluummin Zaporozje kuin Zaporzje. Myös Kaukasian historian kuvaus vaatii tarkistusta. Ei pidä paikkaansa, että "Venäjä kiinnostui Kaukasiasta vasta Turkin sotien myötä" (s. 197). Juntusen tarkoittamista Turkin sodista ensimmäinen oli 1768—74. Kiinnostustahan oli jo aikaisemminkin, mutta ei voimaa valloitusten pitämiseen. Itä-Gruusia — mm. nykyinen Tbilisi — liitettiin Venäjään vuonna 1801. Tässä valossa herättää kysymyksen Juntusen väite, että Gruusia "oli jo v. 1804 vapaaehtoisesti liittynyt Venäjän yhteyteen" (s. 204, vrt. myös s. 198).

Kun lukija Venäjän ja Neuvostoliiton historiateoksessa on päässyt Napoleonin sotien päättymiseen, hän alkaa vakuuttautua siitä, kuinka korkeatasoinen yleisesitys on saatu ai-

kaan. Mutta sitten alkavatkin ongelmat. On nimittäin peräti pettymys, ettei tunnetun Venäjän historian tuntijan Osmo Jussilan esitys ajankaudesta 1815—81 vastaa ollenkaan odotuksia. Yleiskuva jää hajanaiseksi. Lisäksi työ yksityiskohdissa on paikoin epätarkkaa, jopa hutiloitua. Toisaalta Jussilan tyyli on elävää. Tietysti voidaan kysyä, kuinka kuvaavia ovat eräät sanonnat, esimerkiksi sekin, että kahdessa kohdassa (s. 208 ja s. 253) Jussila kutsuu Ison-Britannian Castlereaghin suulla Aleksanteri I:ä "kalmukkiruhtinaaksi".

Puuttumatta Jussilan kirjoituksen historian osalohkoja koskevaan painotukseen tai tulkinallisiin kysymyksiin keskityn lähinnä epätarkkuuksiin. Muutamalla rivillä Jussila sivuaa myös väestökehitystä. Sivulla 219 Jussila väittää Venäjän väkiluvuksi vuonna 1861 noin 67 miljoonaa, mutta vähän myöhemmin (s. 241) samaisen vuoden asukasluku on noussut jo 73 miljoonaan. Aluksi lukijan mielessä välähtää, että siinäpä se: toisessa vuoden alun ja toisessa vuoden lopun väkiluku sekä välillä Lappalaisen lanseeraama uusi käsite "nopea syntyvyys" käytännössä toteutuneena. Tosiasiassa tällainen kehitys on kuitenkin sula mahdottomuus. Kun teoksessa ei ole kirjallisuusviitteitä, joutuu tietysti kysymään, mistä moinen tieto on peräisin. Muutaman hakuamunnan jälkeen asia paljastuu. Sieltähän se, Riasanovskyn Venäjän historiasta. Tosin vain väärin kopioituna. Tai ehkä painovirhe. Joka tapauksessa väkiluku oli 1851 67 miljoonaa ja 1861 73 miljoonaa.

Tässä sinänsä vähäpätöisessä yksityiskohdassa olen viipynyt näinkin pitkään siksi, että monet Jussilan tekstin heikkoudet juontavat juurensa Riasanovskyn orjallisesta omaksumisesta, paikoin tosin pelkästään käännösvirheistä tai nointulkinnoista. Muutamia esimerkkejä. Venäjän ensimmäinen rata (s. 220) Pietarista Tsarskoje Seloon valmistui 1837 (ei 1838) ja Pietarista Moskovaan 1851 (ei 1852). Gruusian käännöksenä käytöten kuten Georgia, mutta Moldavian vastineena Moldova tuntuu vähän oudolta (s. 228 ja 231).

Useita epätäsmällisyyksiä on sivuilla 255—256. Niinpä esimerkiksi Jussilan tekstistä saa sen käsityksen, että Keski-Aasian alueelta Kokandin, Buharan ja Hivan kaanikunnat kukistettiin vuosien 1865 ja 1876 retkillä. Itse asiassa koko tämä kausi oli vähitäistä valloitusta. Varsin summittainen on myös väite, että "kreivi Nikolai Muravjov jatkoi 1800-luvun alkupuolella aloittamia valloituksia Kauko-Idässä". Muravjovhan tuli Jenisein alueen kuvernööriksi vasta vuonna 1847. Tämän jälkeen käynnistyivät tutkimusretket, jotka — vanhan kaavan mukaisesti — johtivat valloituksiin, tällä kertaa Amurin alueella.

Jussilasta poiketen Luntinen on ottanut tehtävän vastaan erittäin tunnollisesti. Aiheen käsittely on monipuolista, eivätkä ansiokasta lopputulosta murra muutamat pienet virheetkään. On sinänsä myönteistä, että Luntinen käsittelee väestökysymyksiä luvussa "alamaiset". Valitettavasti vain nämä sivut ovat täynnä epätarkkuuksia ja aivan kummallisia tulkintoja. Jo yksinomaan esitettyjen väkilukujen määrissä on epäohdonmukaisuuksia, mikä paljolti johtuu Suomesta. Toisissa laskelmissa Suomi on mukana, toisissa ei. Se taas on seurausta siitä, että Suomella oli oma tilastohallinto. Muuten imperiumi tältä osin oli yhtenäinen. Ihmeellistä tuntuu myös Luntisen väite, että Venäjän "kuolleisuusluku laski nopeasti koska väki oli nuorta". Tämä on nurinkurinen päätelmä. Nuoren väen osuushan kasvoi ja kuolleisuusluku laski, koska imeväiskuolleisuus väheni. Se taas oli osin seurausta paikallisen zemstvohallinnon työstä sekä siihen liittyen varsinkin lääketieteen läpimurrosta.

Vaikka Zetterbergin kirjoitus ei aivan ylläkään Luntisen työn tasolle, on sillä epäilemättä selvät ansionsa. Myrskyisten vuosien käsittely etenee johdonmukaisesti "kieli keskellä suuta". Asiallisuus ansaitsee erityismaininnan. Kokonaisuudessaan muodostuu selkeä kuvaus noista tärkeistä tapahtumista. Syitä ei syvällisesti selvitetä, tuskin siihen olisi ollut tilaakaan.

En pidä kovinkaan onnistuneena

sitä, että Kaukasian valtiota käsitellessä käytetään käsitettä Transkaukasia paitsi näiden valtioliitosta puhuttaessa myös maantieteellisenä terminä (s. 347—354). Suorastaan virheellinen on kartta ja teksti sivuilla 335—354 silloin, kun kuvataan Kaukasian kolmen tasavallan liittymistä Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liittoon. Jo maaliskuussa 1922 Tbilisissä Gruusia, Armenia ja Azerbaidžan muodostivat Takaukasian Sosialistisen Federatiivisen Neuvostotasavallan, joka sitten joulukuussa yhtenä kokonaisuutena yhdessä Ukrainan ja Valko-Venäjän sekä Venäjän SFNT:n kanssa muodosti Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton. Vasta vuoden 1936 perustuslain seurauksena Takaukasian liitto hajosi.

Zetterbergin kirjoituksessa toinen jalka on keisarin kaudessa, toinen neuvostovallan ajassa. Sen sijaan Vihavaisen työ käsittelee kokonaisuudessaan vallankumouksen jälkeisiä vuosia, jotka nekään eivät olleet pelkästään rauhallista rakentamista 1920- ja 30-luvulla. Vihavainen tekee monia osuvia oivalluksia ja havaintoja, mikä osoittaa hänen olevan terävä tutkija. Silti kokonaiskuva jää jotenkin hararaksi. Oteraan esimerkiksi sivut 395—398, joissa käsitellään kansallisuuspolitiikkaa. Luvussa puhutaan enemmänkin sivistysasioista tai sitten varsin epäoleellisista Birobidžanin autonomisesta alueesta ja Neuvosto-Karjalasta. Niinikään kartta sivulla 398 on kokonaisuuden kannalta aivan mitätön yksityiskohta.

Vihavaisen osuuden viimeisellä sivulla olevat taulukot ovat sinänsä hyviä, mutta niitä ei ole selvästi kytketty tekstiin. Teokselle olisi ollut eduksi, jos jotenkin — vaikka vain lyhyesti — olisi kerrottu, miten sähkövoiman vuosittainen tuotanto kasvoi kaudella 1921—37 noin puolesta miljardista kilowattitunnista 36 miljardiin kilowattituntiin tai samaan aikaan teräksen tuotanto 0,2 miljoonasta tonnista 17,7 miljoonaan tonniin ja hiilen tuotanto vajaasta 9 miljoonasta tonnista 128 miljoonaan tonniin. Tällä kaikella oli näet keskeinen merkitys, kun kysytään sitä, miksi Neuvostoliitto selvisi voittajana toisesta maailmansodasta.

Näitä kriittisiä sotavuosia käsittelee Polvinen. Työn tulos on sekä asian että tyylin osalta erinomainen. Suomikin saa sille kuuluvan paikkansa kokonaistapahtumien vähäisenä lenkinä. Suuri ansio on myös siinä, että Polvinen Neuvostoliiton voiton syitä selittäessään aivan oikein korostaa sekä taloudellista puolta että neuvostoisanmaallisuutta. Samalla Polvinen hylkää puhtaan maantieteellisen selityksen: ”Tie Berliinistä Moskovaan ei ollut sen pitempi kuin päinvastaiseenkaan suuntaan” (s. 434). Tähän sattuvaan sanontaan on kuitenkin tehtävä reunahuomautus, joka kytkeytyy paitsi taloudellisiin myös väestöllisiin tekijöihin. Siinä missä uudella ajalla läntisen Euroopan kasvien kansakuntien väestö siirtyi osin valtamerten taakse, niin siinä Venäjällä laajeneminen tapahtui lähinnä yhtenäisellä maa-alueella. Niinpä Neuvostoliitto pystyi peräytymään ja siirtämään teollisuuslaitoksen itään. Sen sijaan Saksalla olivat vaihtoehdot vähissä. Siperian sijasta Hitlerinkin vetäytymistienä oli itsemurha.

Jos Venäjän ja Neuvostoliiton historioteos loppuisi Polvisen osuuteen, jäisi kokonaisuutena hyvä maku suuhun. Mutta jatkoa seuraa. Sune Jungar kuvailee nimittäin toisen maailmansodan jälkeistä kautta noin 50 sivulla. Valitettavasti Jungarin teksti ei yllä tieteelliselle tasolle; paikoin se on jopa herjan heittoa tai näköalantonta nälvimistä. Minkäänlaista yleiskuvaa ei tekstin perusteella synny Neuvostoliiton valtavasta kehityksestä viimeksi kuluneilta neljältä vuosikymmeneltä. Sillä historiallisesti muutokset ovat olleet todella valtavia. Oteraan vaikkapa yksi esimerkki. Vuonna 1950, jolloin Neuvostoliiton teollisuustuotanto ylitti jo sotaa edeltävän tason, maan väkiluku oli noin 179 miljoonaa eli osapuulle saman verran kuin Venäjän asukasmäärä vallankumouksen aattona. Tällä hetkellä Neuvostoliiton asukasluku on lähes 100 miljoonaa suurempi. Luku on suunnilleen samaa luokkaa kuin mitä koko Euroopan — Venäjä mukaan luettuna — väestömäärä oli 1500-luvun lopulla. Eikä satamiljoonainen lisäys ole jonkun Intian taapaa köyhtyvää massaa vaan vauras-

tuva luokkaa. Sen sivistystaso on huomattavan korkea. Se elää insinöörivaltiossa, jolla on miltei mittaamattomat luonnonvarat, mahtava teollisuustuotanto ja sotilaskoneisto.

Olisi toivottavaa, että käsilläolevan historioteoksen mahdolliseen toiseen painokseen kirjoitettaisiin ainakin osittain uudelleen vuoden 1945 jälkeinen kausi. Sen kyllä myös professori Sune Jungar taitavana tutkijana osaa hyvinkin tehdä, mikäli vain haluaa.

Oiva Turpeinen

Euroopan maailmanhistoriaa

Göran Rystad: Uskonsodat ja yksinvaltiut. Otavan suuri maailmanhistoria 11. Toimituskunta Erling Bjøl, Matti Klinge (suomalaisen laitoksen päätoimittaja), Knut Mykland, Jarl Torbacke, Matti Eskola (toimituspäällikkö). Suomentanut Heikki Eskelinen. Siv. 336, kuvia, karttoja. Keuruu 1985 Otava.

Lundin yliopiston professori Göran Rystad on yhteispohjoismaisesta maailmanhistoriahankkeesta saanut osalleen sektorin, jolla hän on kiistämätön asiantuntija. Teossarjan edellinen 10. osa käsitteli löytöretkiä ja niiden vaikutusta Euroopan ulkopuolella; 5. osa kuljetti lukijaa pitkälle Japanin ja Kiinan vaiheissa. Rystad on saattanut keskittyä 1500- ja 1600-lukujen Euroopan poliittiseen ja taloudelliseen historiaan.

Koko teossarjan systematiikkaa vahvistaa 11. osassa myös alajäsenteily. Kahden johdattavan yleisluvun (Kasvu ja kriisi, Uusi valtio) jälkeen Rystad siirtyy yksityisten valtioiden kuvaamiseen. Ne tulevat järjestyksessä Espanja, Saksa kolmikymmenvuotisen sodan loppuun, Ruotsi, Ranska, Hollanti, Englanti, Brandenburg, Saksan keisarikunta kolmikymmenvuotisen sodan jälkeen, Venäjä, Puola ja Turkki.